

אשר אהיה" כמכריזה שאלוהים הוא "הווית אמת, כלומר ישות שהינה נצחית, בת אלמוות, פשוטה, מספיקה-לעצמה, עילתו ותכליתו של כל נברא".¹

אלא שאלוהים זה הוא אלוהי אריסטו והפילוסופים, לא אלוהי אברהם והנביאים. ולאמיתו של דבר, "אהיה אשר אהיה" אין מובנו דומה אף לא לאחד מן ההסברים לעיל. מובנו הנכון הוא "אהיה מה שאהיה, היכן שאהיה ואיך שאהיה". כל התרגומים הלא-יהודיים הללו התעלמו מנתון לשוני בסיסי הנמצא בביטוי: הזמן הדקדוקי עתיד. ה' מגדיר כאן את עצמו כאלוהי ההיסטוריה העומד להתערב בה באופן חסר תקדים, לשחרר קבוצת עבדים מידי האימפריה החזקה ביותר בעולם העתיק ולהובילם במסע אל החירות. כבר במאה האחת-עשרה, מודאג מזחילתן של תפיסות ניאואריסטוטליות אל תוך היהדות, הזכיר רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי (א, כה) כי ה' מציג את עצמו בתחילת עשרת הדיברות לא במילים כגון 'אנכי ה' אלוהיך אשר בראתי את השמיים ואת הארץ', אלא במילים "אנכי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, מִבֵּית עֲבָדִים" (שמות כ, ב).

לא מחוץ-לזמן, אם כן. רחוק מכך. אלוהים על פי המקרא פועל בעולם, מעורב בו, מקיים דו-שיח מתמיד עם עמו, קורא, מדבר, מזהיר, נוזף וסולח. כשמלאכי מתנבא "כִּי אֲנִי ה' לֹא שֶׁנִּיתִי" אין הוא מדבר על המהות האלוהית כהווייה טהורה, כעילת העילות, אלא על המחויבות המוסרית של הקב"ה. אלוהים, אומר הנביא, שומר את הבטחותיו גם כאשר בניו מפירים את אשר הבטיחו הם. הדבר שאינו משתנה אצל ה' הוא הבריתות שהוא כורת עם נוח, עם אברהם ועם בני ישראל בהר סיני.

פרשת
שמות

אמונה בעתיד

משהו מן הטלטלה הרעיונית שבאה לעולם בסיפור יציאת מצרים בא לידי ביטוי בשגיאת תרגום עקבית של שלוש מילות המפתח שבהן הזדהה ה' בפני משה בסנה הבורע.

תחילה אמר "אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ, אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ" (שמות ג, ו). אבל אז, מששמע משה איזו שליחות מטיל עליו ה', שאל את ה' "הֲנֵה אֲנֹכִי בָּא אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאָמַרְתִּי לָהֶם 'אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם', וְאָמְרוּ לִי 'מַה שְּׁמוֹ?' – מַה אֶמַּר אֲלֵהֶם?" (ג, יג), ענה לו ה' בלשון חידות: "אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה". והוסיף, "כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: אֶהְיֶה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם" (ג, יד).

"אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה" תורגם ליוונית במילים ego eimi ho on, וללטינית במילים ego sum qui sum, ששיעורן מעין "אני מי שאני" או "אני ההוא שהינו". התיאולוגים הנוצרים בעת העתיקה ובימי הביניים הבינו את הביטוי כאונטולוגי: כעוסק בטבעו המטפיזי של הקיום האלוהי כיסוד כל ההווה. לתפיסתם, פירוש הביטוי הוא שהאלוהים הינו "ישות-לעצמה, מחוץ לזמן, נצחית, חסרת-גוף, מובנת כפעולה המכווננת את כל הקיים". אוגוסטינוס מגדיר את האלוהים כמי שאינו משתנה ואינו יכול להשתנות. תומס מאקווינס, שהמשיך אותה מסורת, הבין את הנוסחה "אהיה

כשם שיש היררכיה בין גרמי השמיים והיררכיה בממלכת החי, כך ישנה היררכיה טבעית בחברה האנושית. זה היה הסדר, וכל דבר שביקש לערער עליו נחשב לנציגו של התוהו. עד להופעתה של אמונת ישראל, הדת הייתה אמצעי לקידוש הסטטוס קוו.

סיפורו של עם ישראל יהפוך מציאות זאת על פניה. האימפריה הגדולה ביותר על פני כדור הארץ תספוג מהלומה ניצחת. החלשים באנשים, קהל של עבדים סגופים ונטולי מולדת, ייצאו לחופשי. לא הייתה זאת רק מכה למצרים. זו הייתה מכת מוות לעצם רעיון ההיררכיה החברתית, ולתפיסת הזמן כ"צלם נע של הנצח" כלשון אפלטון, כסדרת צלליות נעות על קיר המציאות שלעולם אינו משתנה – אף כי יעברו אלפי שנים עד שהשפעת מהלומה זו תגיע למלוא תוקפה.

באמונת ישראל, ההיסטוריה נעשתה זירה של שינוי. הזמן נעשה לדבר שאפשר להבינו כסיפור, כמסע או כחתימה. לכל זאת רומזות שלוש המילים "אהיה אשר אהיה". אני האלוהים של זמן עתיד.

זהו היסוד לרעיון המשיחי, שהפך את היהדות לציוויליזציה היחידה שתור הזהב שלה הוא בעתיד. בכל חמשת חומשי התורה, ארץ נחלתו של העם היא עניין עתידי. אברהם גר בה אך אינו מגיע לידי בעלות על אדמתה. כך גם יצחק. וכך גם יעקב. אפילו משה, המבלה ארבעים שנה בהובלת העם אליה, אינו זוכה להיכנס בשעריה. היא תמיד מעבר-מזה. סמוכה ונראית, אך עדיין לא מושגת.

בעיניי, זהו אחד הרעיונות החשובים ביותר ביהדות. כתבתי עליו ספר ושמו 'לשון עתיד'.² זכינו פעם, אשתי איליין ואני,

אלוהי ההווה הטהורה, מורשת אפלטון ואריסטו, מרוחק כל כך מהאדם שהנצרות ניסתה ליצור חוליית ביניים בינינו לבינו, ישות אנושית ואלוהית גם יחד – בן האלוהים, דבר שהיהדות דוחה מכול וכול. ביהדות כולנו אנושיים ואלוהיים גם יחד: עפר אנחנו אך נשמת אלוהים באפנו ובצלמו אנו עשויים. התיאולוגיה הנוצרית והתיאולוגיה היהודית שונות מן היסוד.

"אהיה אשר אהיה" משמעו: אכנס להיסטוריה ואשנה אותה. ה' אמר בכך למשה שלא הוא, משה, ולא אף אחד אחר יכולים לדעת מראש מה הוא עומד לעשות. הוא אמר למשה באופן כללי שהוא עתיד לחלץ את בני ישראל מידי המצרים ולהביאם אל ארץ זבת חלב ודבש. אבל באשר לפרטים, משה והעם ידעו את ה' לא על פי מהותו אלא דרך פעולותיו. על כן, הזמן הדקדוקי עתיד הוא עניין מכריע כאן. הם אינם יכולים לדעתו עד שיפעל.

הוא יהיה אל של הפתעות. הוא יעשה דברים שטרם נראו כמותם, אותות ומופתים שידובר בהם לאורך אלפי שנים. הם יהדהדו בקול אדיר, ויבואו גל אחר גל. בני האדם ילמדו כי העבדות איננה מצב הכרחי, שחזק וצודק אינם היינו הך, שאימפריות אינן בנות אלמוות, ושעם זעירי כמו עם ישראל יכול לחולל דברים כבירים אם הוא קושר את ייעודו אל השמיים. אבל אף לא דבר אחד מכל אלה יהיה ניתן לחיזוי מוקדם. ה' אמר למשה ולעם – **תצטרכו לבטוח בי. הייעוד שאני מציב בפניכם נמצא מעבר לאופק הנראה.**

יש להבין כמה מהפכני היה הדבר. הדתות הקדומות היו שמרניות במובן הרע של המונח. הם נועדו להראות שההיררכיה החברתית הקיימת, המשעבדת, היא בלתי-נמנעת: שהיא טבועה במבנה העומק של המציאות, ועומדת מעל לזמן ולתמורותיו. ממש

לדון ברעיון הזה עם מייסד תורת הפסיכולוגיה החיובית, מרטין סליגמן, בביתו בפילדלפיה. הוא השתעשע ברעיון דומה. שנים רבות של עיסוק בטיפול פסיכולוגי הביאוהו למסקנה כי אנשים בעלי פסיכולוגיה חיובית נוטים להיות מוכוונים עתיד, ואילו בעלי הלך הרוח השלילי – זה שסליגמן תיאר בביטוי הקולע "חוסר אונים נרכש" – היו בדרך כלל מקובעים על העבר.

כעבור שנים אחדות הוא פרסם עם עוד שלושה חוקרים ספר בנושא, ושמו "הומו פרוספֶקטוס", האדם החוזה.³ מהו, שאל שם, מותר ההומו ספיינס על כל שאר מיני החי? התשובה: יש לנו היכולת הבלעדית "לדמיין חלופות המשתרעות אל תוך העתיד – תחזיות – ולתת להן להנחותנו". אנחנו החיה מוכוונת־העתיד.

עניין זה חשוב מאין כמוהו, ואני מייחל כי יובן. זה מכבר אני טוען כי המחקר המדעי של האדם לוקה בכשל. המדע מחפש גורמים; גורמים קודמים תמיד לתוצאותיהם; על כן, המדע יבקש תמיד להסביר תופעה המתרחשת בהווה על פי דבר־מה שקרה בעבר: ממטען גנטי או חוויות מן הגיל הרך, עד הכימיה של המוח וגירויים טריים שלו. מתוך כך, באורח בלתי נמנע, המדע יתכחש לקיומו של רצון אנושי חופשי. זו עשויה להיות התכחשות רכה או קשה, מעודנת או גסה, אבל זו תהיה השורה התחתונה. החופש ייראה כאשליה. הטוב ביותר שאפשר לצפות לו הוא "מודעות לכורח", כפי שהגדיר את החופש קרל מרקס.

אבל זהו כשל. הפעולה האנושית מכוונת תמיד אל העתיד. אני מפעיל את הקומקום החשמלי כי אני רוצה ספל קפה. אני מתאמץ ללמוד כי אני רוצה להצליח בבחינה. אני פועל למימוש

של עתיד שטרם קרה. המדע אינו יכול להתחשב בעתיד, כי מה שטרם קרה אינו יכול להיות גורם. לכן, תמיד יהיה בפעולה האנושית המכוונת משהו שהמדע לא יוכל להסביר במלואו.

כשה' אמר "אהיה אשר אהיה", הוא לימדנו לא רק על האלוהות אלא גם עלינו: הוא קרא לנו להיפתח אליו ולהאמין בכך שהוא מאמין בנו. גם אנו "נחיה אשר נחיה", גם אנחנו נוכל להשתנות, אם נבחר לעשות את הישר והטוב. גם אם ניכשל וניפול נוכל להשתנות, כי ה' מרומם אותנו ונותן לנו כוח.

ואם אנחנו יכולים לשנות את עצמנו – כי אז, ביחד, אנחנו יכולים לשנות את העולם. איננו יכולים להעביר מן העולם את כל הרשעה ואת כל הסבל, אבל אנחנו יכולים להפחיתם. איננו יכולים לחסל את האי־צדק, אבל אנחנו יכולים להילחם בו. איננו יכולים לבטל את המחלות, אבל אנחנו יכולים לטפל בהן ולחפש דרכי ריפוי ומניעה.

בכל פעם שאני מבקר בישראל אני נפעם מחדש לראות כיצד עמנו העתיק, בארצו רוויית ההיסטוריה, הוא מן המובילים בעולם במכוונותו אל העתיד; ישראל רוחשת פריצות דרך ברפואה, במדעי־האינפורמציה, בננו־טכנולוגיה ועוד ועוד. ישראל כותבת את סיפורה בלשון עתיד.

והעתיד הוא מחוזו של החופש האנושי, שכן אינני יכול לשנות את האתמול אבל אני יכול לשנות את המחר באמצעות מעשי היום.⁴ היהדות היא דת מוכוונת עתיד, ועל כן היא דת של החופש האנושי; וישראל, שהיא מדינה מוכוונת עתיד, היא נווה מדבר של חופש בתוך ישימון הדיכוי של המזרח התיכון. למרבה

הצער רוב אויבותיה של ישראל מקובעות על העבר, וכל עוד יישארו כאלו עמיהן לא יזכו בחופש וישראל לא תזכה בשלום.

אני מאמין שעלינו לכבד את העבר, אך לא לחיות בו. האמונה היא כוח מהפכני. אלוהים קורא לנו כפי שקרא פעם אל משה, ומבקש מאיתנו להאמין בעתיד, ואז, בעזרתו, לבנות את העתיד הזה.

- 1 Richard Kearney, *The God Who May Be: A Hermeneutics of Religion*, Bloomington, Indiana University Press, 2001, pp. 20-38. וראו שם.
- 2 Jonathan Sacks, *Future Tense*, Hodder and Stoughton, 2009. בייחוד עוסק בכך הפרק האחרון, עמ' 231-251.
- 3 Martin Seligman, et al., *Homo Prospectus*. Oxford University Press, 2017.
- 4 אומנם, כפי שהראיתי בכמה משיחותינו הקודמות, אפשר לשנות מן ההווה את אופן השפעתו של העבר עלינו באמצעות מסגור מחודש שלו ובאמצעות הסליחה והתשובה.